

קיום מצוות קודם מתן תורה עיון בתורתן של ראשונים

לענין אם חמותי עטרה בת ר' ישעיה ברוך ז"ל

כתב הרמב"ן בפירושו על התורה (בראשית כו, ה): "ותורתי – דינין ואיסורי עבודה זרה, שאלו כולן – נצטוו בהן בני נח, והוא (אברהם אבינו) השומר והעושה רצון בוראו, ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצוות שלהן". ומתן אותן חומרות? מעשרות, "כי היו האבות נדיבי עמים לתת מעשרות לעניים, או לכהני ה', כגון שם ועבר ותלמידיהם". (מהד' שעוועל עמ' קט).

מדברים אלו עולה, כי לדעת הרמב"ן קיימו האבות מצוות מעשרות מדין מצוות הדינין, עליה נצטוו בין שבע מצוות בני נח, ובכללן: גניבה, אונאה וכיו"ב, ואף הצדקה באה לשם חומרה הנוהגת בדיני ממונות, לתת לעני די מחסורו.

וממשיך הרמב"ן וכותב: "והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש, ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה", ומה הפרש יש בין פירוש ראשון לשני? שעל פי האחד, קיימו האבות כל התורה מדין שבע מצוות בני נח, האוצלות מרוחן אף על תחומים נוספים הנוגעים בדיני ממונות, ואילו לפירוש האחר – לא קיימום אלא כמי "שאינו מצווה ועושה".

קיום המצוות – דווקא בארץ-ישראל

בתורף דבריו, חתם הרמב"ן דבריו בקביעה, שלא קיים אברהם המצוות אלא בארץ-ישראל, והדברים קשים: אם הקיום נעשה בתורת "שאינו מצווה – ועושה", מה מקום יש לחלק בין א"י לחו"ל לענין קיום המצוות? ואפשר שביקש אברהם, לזכות במצוות על מנת להגיע לשלמות, ולפיכך אף שלא נצטווה עליהן קיימן. וכל זה שייך דווקא בארץ-ישראל, משא"כ בחו"ל – לא ניתן להגיע לשלימות זו, ועדיין הדברים טעונים בירור.

ושמא יש לבאר וליישב על פי מה שכתב הרמב"ן בפירושו לשבת (פח, א. ד"ה והא מהד' הרש"ל עמ' שג), בענין "הדור קבלוה בימי אחשורוש", וז"ל: קשה לי, וכי מה קבלה זו עושה, מסופו של עולם לתחילתו, אם קודם אחשורוש לא היו מצווים – למה נעשו? ... ונראה לומר דמתחלה, אף שהיה להם מודעא, מכל מקום לא ניתן להם הארץ אלא כדי שיקיימו את התורה... לפיכך כשעברו על התורה עמד והגלם מן הארץ", עכ"ל. ומכאן

אתה למד, שאין מעלת קיום המצוות נוהגת במדרגתה הגבוהה אלא בארץ-
ישראל.

וכיוצא באלו הדברים מצינו אף בפירוש הרמב"ן לפרשת אחרי-מות, וז"ל:
"אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל – היו מצריכין במצות ...
ואינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי
שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים
בארץ". עכ"ל. הרי שאין לקיום המצוות בחו"ל מעמד עצמאי, אלא אמצעי
בלבד לקיום העתידי של המצוות בא"י.

הגהת הגר"א בפירוש הרמב"ן

אמנם, דיוק ועיון בדברי הרמב"ן יגלה לנו סתירה – לכאורה. בפירושו
למסכת שבת, כתב: "לפיכך כשבאו לארץ בביאה שניה בימי עזרא, עמדו
מעצמם וקבלוה ברצון", ואם תאמר שעצם ישיבת הארץ היא המחייבת, מה
מקום לקבלה זו?

ואמנם, ראיתי מובא בשם הגאון מוילנה, שביקש להגיה פירוש הרמב"ן
בפרשת אחרי-מות, ולהחליף תפילין ומזוזות בתרומות ומעשרות (ונתחלפה
למעתיקים פירוש נוטריקון תו"מ, מתרומות ומעשרות לתפילין ומזוזות)
ואתי הכל שפיר, שדין תרו"מ אינו נוהג בחו"ל, אלא לזכרון.

מילת אברהם ומילת מצרים

איתא בגמרא (כריתות ט ע"א): "ככם כאבותיכם" – מה אבותיכם לא
נכנסו לברית אלא במילה וטבילה, והרצאת דם, אף הם לא יכנסו לברית
אלא במילה, וטבילה והרצאת דמים", ומקור הדברים מספר יהושע (ה, ה):
"כי מולים היו כל העם היוצאים".

ופירשו התוספות על אתר (בד"ה דכתיב): "ואע"פ שאותן שהיו נימולים
בימי אברהם לא מלו אותם ביציאת מצרים – מכל מקום, מעיקרא כשמלו
עצמן – מלו ליכנס בברית המקום וליבדל משאר אומות וגם כי עתה
טבלו". ופירוש דבריהם: תינח מילת יוצאי מצרים, שנעשתה לשם אכילת
הפסח (י"כל ערל לא יאכל בו"), לשם קדושת ישראל, ויש בה מימד של
גירות, אבל מילת אברהם – לא לשם כך באה, ומדוע נפטרו המולים מזמן
אברהם מהטפת דם ברית? ותירוצם: גם מילתן של אנשי דור אברהם –
לשם הבדלות מן האומות באה, ואף בזו יש מימד של גירות.

הטבילה – גורם מהותי בהחלת קדושת ישראל

על פי הדברים הנ"ל נראה לבאר אף מאמר חז"ל, שאמרו: "קיים אברהם
כל התורה כולה", וקשה: והלא גוי היה, ומה קיום יש כאן? אבל על פי

המבואר, הרי שמילת אברהם הכניסתו בקדושת ישראל, אלא שכל מצוותיו באו בתורת נדבה, "כמי שאינו מצווה ועושה". ולפי זה יבוארו אף תורף דברי התוספות: "וגם כי עתה טבלו", לאמר: מילת אברהם – הכניסתם לקדושת ישראל, אבל עדיין זקוקים הם לטבילה על מנת לעבור ממצב של קיום המצוות בתורת נדבה לקיום מחובה. וכיוצא בזה מצינו במעמד הר סיני, שנאמר בו: "לך אל העם וקדשתם היום מחר" (שמות יט) ודרשו בגמרא (יבמות מו ע"ב) – מכאן שיש לטבול, על מנת ליכנס בקדושת ישראל.

הסבר זה, יש בו אף כדי ביאור הלכה אחת ברמב"ם, בהלכות איסורי ביאה (פ"ג הי"ב): "כששתחרר העבד (הכנעני) – צריך טבילה אחרת בפני שלשה ביום שבו תיגמר גירותו, ויהיה כישראל", ופירוש הדברים: אף שעבד כנעני נתחייב במצוות – טרם נכנס לקדושת ישראל, ועדיין זקוק הוא לטבילה לכששתחרר.

דעת הרמב"ן: בימי משה היתה מילה והטפת דם-ברית

אחד מן הראשונים (שדבריו הובאו בפירוש הרמב"ן למסכת יבמות (מו ע"א ד"ה שכן) חלק על פירוש התוספות, וז"ל "ואפשר שבשעה שאמר להם משה כל ערל לא יאכל בו – מלו עצמן או הטיפו דם ברית מן המולים", הרי שלדעתו זו גם בימי משה היתה הטפת דם ברית לנימולים שملו עצמם בימי אברהם, ונתקיימה מצווה זו בידי בני שבט לוי, שלא ביטלו מעולם מצווה זו, ונצטוו לקיימה באחייהם (ראה המשך דברי הרמב"ן שם, בשם הר"ר משה).

אמנם, הרמב"ן עצמו חולק על גישה זו, וסבור כתוספות, שמולי אברהם לא נצרכו להטפת דם ברית. זאת, בניגוד לדין גבעוני או עכו"ם שملו, שצריכים הטפת דם ברית לפי שלא חל קיום מצוות מילה במעשיהם, משא"כ במילת בני אברהם, שאף שלא נצטוו עליה – קיום מצוות מילה יש בה. מדברי הרמב"ן עולה כי לשם החלת הגירות אין צורך ב"מילה לשם גירות", אלא מספיקה החלת שם "מילה". לעומתו, סוברים בעלי התוספות שצריך דווקא מילה לשם גירות, ולפיכך פירשו: "כשמלו עצמן – מלו ליכנס לברית המקום"

כסיכום-ביניים, ניתן לומר שגי שיטות בדבר:

- א. שהנימולים בימי אברהם לא נצרכו כלל למילה בימי משה, כיון שמלו עצמן ליכנס לברית המקום.
- ב. שהפטור חל כיוון שנתקיימה בהם "חלות שם מילה", ואין צורך במילה לשם גירות דווקא.

ג. אף מלי אברהם נצרכו להטפת דם ברית בימי משה, שלא עלתה להם מילתן הראשונה, כיוון שלא באה לשם קדושת ישראל.

מה בין ציווי לקבלה?

כתב הרמב"ם בריש פ"ט מהלכות מלכים: על ששה דברים נצטווה אדם הראשון ... אע"פ שכולן הן קבלה בידינו ממשה רבינו, **והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה...** וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם. בא אברהם ונצטווה יתר על אלו במילה ... עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו. עכ"ל.

ואפשר שיש לחלק בדעת הרמב"ם, ולחלק בדין שבע מצוות בני: שלא נתחייבו בהן קודם מתן-תורה, אלא מעצמם קיבלום עליהם. (וכן מדוייק מלשון רש"י, בפירושו לבראשית ל"ד, ז': "שהאומות גדרו עצמן מן העריות ע"י המבול).

על פי חילוק זה, תובן האבחנה שבאה בכמה מקומות בש"ס, שפעמים באה לשון "שבע מצוות נצטוו בני נח" (סנהדרין נו ע"א), ופעמים באה עימן לשון קבלה: "אמר ר' אבהו, אמר קרא: "עמד וימודד ארץ ראה ויתר גויים" – ראה שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח" (בבא קמא לח ע"א). ומכאן נוכל לפרש אף חילוק הדברים שבאו שם בגמרא, שרבי אבהו קאי על זמן שמקודם מתן תורה שכיוון שלא קיימו בני נח מצוות שקיבלו על עצמם – התיר הקב"ה ממונם לישראל בשעת מתן-תורה. וכנגדו, דעת רבי מתנה: "מה ראה? ראה שבע מצוות בני נח שנצטוו עליהן", וכיוון שלא קיימו שבע מצוות עליהן נצטוו, דהיינו: לאחר מתן-תורה, עמד עליהן הקב"ה והגלם מעל אדמתם.

(לכאורה, עולה סתירה לדברינו ממש"כ הרמב"ם בפרשת דינה (הלכות מלכים פ"ט הי"ד): "לפיכך נתחייבו כל בעלי שכם הריגה שהרי שכם גזל, והם ראו וידעו ולא דנוהו". ולפי דרכינו, הלא טרם נתחייבו באיסור גזל אלא מאליהן קיבלו דין זה, ומה מקום יש לחיוב מיתה? וצ"ל, שזו גופא היתה קבלתם, להיות עושים שבע מצוות בני נח באזהרת מיתה). עולה, איפוא, שציווי שנאמר אצל אבות – לא בתורת חיוב דאורייתא בא, אלא ציווי פרטי לאברהם ולזרעו, וכמדוייק מלשון הרמב"ם: "בא אברהם ונצטווה".

שיטת הרמב"ם: תוקף המצוות בזה"ז – מכוח הציווי שנאמר למשה

דברים אלו עולים אף ממקור נוסף בדברי הרמב"ם. בפירוש המשניות למסכת חולין (ספ"ז) כתב: "ושים לבך על העיקר הגדול, שכל מה שאנו עושים היום, אין אנו עושים אלא במצוות הקב"ה על-ידי משה רבינו ע"ה, ולא שהקב"ה אמר זה לנביאים שלפניו, שאין אנו מלים מפני שאברהם אבינו ע"ה מל עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שהקב"ה ציווה אותנו על-ידי

משה... וכל מי שלא יאמין שאלו הפסוקים עם כל התורה נאמרו למשה מפי הגבורה, הוא בכלל האומר אין תורה מן השמים, ומאין היינו יודעים אלמלא ידע משה רבינו מה שנאמר לאברהם אבינו בעת שנצטווה על המילה". (וכיו"ב כתב הרמב"ם בדינים נוספים, כמו: אבר מן החי, גיד הנשה ועוד).

דעת התוספות: גם האבות נתחייבו בטבילה

לפי האמור לעיל, תובן אף שיטת הרמב"ם בדין טבילה: "וטבילה היתה במדבר קודם מתן תורה, שנאמר: וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם" (איסורי ביאה פ"ג ה"ג). ולכאורה קשה: מדוע האבות שקיימו המצוות לא נצרכו לטבילה על מנת לקיים המצוות? אבל לפי מה שנתבאר, הדברים עולים יפה: מילת אברהם יצרה חלות שם ישראל, וקבלת עול מצוות בתורת נדבה, אבל לכלל קבלת ציווי תורה טרם הגיעה, שהרי טרם נתקדשו בקדושה המיוחדת של תורת ישראל שניתנה בסיני.

מנגד, לדעת התוספות ביבמות (מו ע"ב, ד"ה כל) גם האבות טבלו, ולפי"ז יש לומר כי לדעתם, ר' יהושע סובר שאף האבות קיימו המצוות בתוקף המיוחד של קדושת ישראל הנובע מציווי הגבורה, שנקבע מאוחר יותר בתורה, ולפיכך נתחייבו אף טבילה.

ובריתך ינצורו

כתב הרמב"ם בפ"ג איסורי ביאה ה"ב: "מילה היתה במצרים... מל אותם משה רבינו שכולם ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משבט לוי, ועל זה נאמר: "ובריתם ינצורו". וצריך ביאור, מה ראה הרמב"ם להזכיר שבחן של בני לוי?

ולעני"ד יש לומר: אלמלי ביטלו ח"ו בני שבט לוי מצוות מילה, לא היו מגיעים לכלל בחירת עם ישראל, שאין זה מדרכי השם לבחור בעם שכולו ערלים, וכיוון שמלו בני לוי עצמם – נוצרה הקרקע לבחירת עם ישראל כולו, ונתקדשו בני יעקב בביתו של אברהם אבינו.